

LENIN A NAŠE SPORY O ONTOLÓGII A POZNANÍ

ANDREJ SIRÁCKY

Uverejnený text je časťou rozsiahlej úvahy *Leninov prínos do filozofie*. V nej (v 1. časti) sa zapodievam otázkou interpretácie leninizmu, vzťahom leninizmu k marxizmu a rozborom Leninových filozofických myšlienok. Po časti, ktorú tu uverejňujem, nasleduje ešte *Leninova dialektika a prax* ako kritérium správneho myslenia.

Pozn. autora

Leninovo filozofické myslenie — aj keď ho „izolujeme“ od Leninovej revolučnej aktivity — znamená nesmierne vzácne dedičstvo a odkaz. Celkový Leninov prínos do filozofie vynikne, keď sa pokúsime o podrobnejšiu analýzu. Ukáže sa, v čom nadväzoval na Marxa, v čom ho predbehol a v čom je jeho miesto v sústave marxistického myslenia 20. storočia. A v čom obstoja jeho základné myšlienky (dialektika, substančno-materialistická ontológia, teória odrazu a i.) aj z hľadiska „vedeckej“ interpretácie jazyka.

Najprv sa pozrime na to, čo a v akom rozsahu prevzal Lenin v oblasti filozofie od Marxa a Engelsa. Nemienim podať vyčerpávajúci výklad, skôr sa ohraničím na niektoré momenty. Prvé, čo treba zdôrazniť, je *odlišnosť historicko-spoločenských podmienok a pomerov*, v ktorých pôsobil Marx a Lenin. Pomery koncom 19. stor. a v prvých desaťročiach 20. storočia sa značne odlišovali od čias, v ktorých žil a tvoril Marx. Len na tomto základe bude možné zhodnotiť Leninove zásluhy a dostať sa do „centra“ jeho filozofického myslenia.

Lenin stál koncom 19. storočia — v oblasti teoretickej — pred otázkou, aké je *reálne východisko* zo situácie, v ktorej sa už hlboko prejavovala kríza meštianstva, spoločnosti i kultúry a rástla sila organizovaného politického boja robotníckej triedy a progresívnych spoločenských síl. Spoločensko-politickú situáciu bolo možné vystihnúť (a riešiť) len na základe toho, čo *celá doterajšia skúsenosť (prax i teória)* ľudstva priniesla a ako *túto skúsenosť* teoreticky rozpracovali vo svojich dielach Marx a Engels. V tejto skúsenosti „tisícročí“ marxizmus zužitkoval a

ďalej zveladil dialektiku (Hegel), materializmus a ekonómiu (Feuerbach, Smith, Ricardo) i socialistickú myšlienku (Saint-Simon) — aby sme vystihli len *niektoré* závažnejšie momenty. Tieto základné myšlienky i metódy bolo treba ďalej rozvíjať — najmä Heglovu dialektiku a vyžadovalo sa i „redefinovať“ materializmus, ako sa prejavil v *kríze* filozofického myslenia v dôsledku rozvoja prírodných vied. Bolo potrebné vecne, argumentovane uhájiť základné kategórie — dialektiku a materializmus proti kritikám a útokom, ktoré — v oblasti spoločenskej — smerovali proti historickému materializmu, považujúc ho za „ekonomický materializmus“. Už boli zrejmé pokusy „obrodíť“ marxizmus novokantiánstvom, neopozitívizmom, empirizmom a pragmatizmom. (Dnes je to *hlavne* vo filozofii — existencializmus a fenomenológia, v spoločenskej teórii — štrukturalizmus a funkcionalizmus). V časoch, keď bol Lenin už ťažko chorý (v r. 1922—23) sa boje na filozofickom fronte priostrovali a v intenciách Leninových rozvíjal marxistické myslenie napríklad George Lukács.¹ Z pozícií ľavičiarov vystupovali proti tvorivému marxizmu Bucharin, Zinoviev, Deborin, z pravicových pozícií Kautsky, Bernstein, Adler a i.

Materializmus a empiriokriticizmus

Prvoradou úlohou pre Lenina — v dôsledku krízy v prírodných vedách; najmä vo fyzike a pre vzrastajúci subjektívizmus vo filozofickom myslení — bolo *obhájiť ontológiu a gnozeológiu marxizmu*. Nevyvrátiteľnou skúsenosťou ľudských dejín bola pre neho *základná pravda* marxizmu, že vonkajší, objektívny svet existuje nezávisle od človeka, aj keď si ho svojou aktivitou — v obmedzenom rozsahu — prispôbuje a utvára ako „svet pre seba“. Už tu treba prízvukovať, že Leninovo riešenie otázky objekt—subjekt treba charakterizovať ako *prolegomenu a teoreticko-metodologické východisko všetkých budúcich interpretácií hmoty a jej pohybov*. Nič nemení na fakte, že materiálne — aj keď Leninovu reč prevedieme do najsubtílnejších kategórií a výrokov logicistiky a sémantiky — *je základom spoločenského bytia i vedomia*. „Materiálne“ sa v praktickej, aktívnej činnosti človeka premieňa v materialistickú koncepciu dejín (historický materializmus). V chápaní „materiálna“ sú predovšetkým fyzikálno-chemické, biologické, antropologické, aj historicko-spoločenské prvky, a pokiaľ ide o zmyslovú činnosť, aj fyziologické a psychologické. Avšak tento „vstup“ aktivity a „sebarealizácie“ človeka do objektívnej reality nič nemení na primárnej skutočnosti hmoty.

Mnohí marxisti a ešte viacej marxológovia nedoceňujú u Lenina túto *jednostrannú, nepodmienenú a nekompromisnú* obhajobu materializmu v dejinách. Zdôrazňujeme opätovne, že neobstojí názor, že v marxistickej koncepcii materializmu (objektívnej reality) nie je výrazne vyjadrený aktívny, tvorivý vzťah človeka k prírode a spoločnosti. Rozvedieme to ešte podrobnejšie, na tomto mieste len zdvihujeme význam Leninovho *metodologického prístupu* k tejto problematike.

¹ Lukács vtedy v polemike so Zinovievom, Deborinom a i. zastával triedne stanovisko v podstate blízke Leninovmu. V opúšťaní triedneho hľadiska, v odcudzení, reifikácii a v dehumanizácii videl „základný štruktúrálny jav súčasnosti“. Pritom mnoho miesta venoval otázke vzťahu individuálneho a triedneho — ako ústrednej otázky „súčasného sveta a človeka“. G. Lukács, *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlin 1923.

Nie je podstatné v tejto „obhajobe“ objektívnej reality ako „substančnej ontológie“, tejto „reinterpretácie“ materializmu v dejinách, že sa u Lenina vyskytujú „prvky“ scientizmu a pozitivizmu a neskôr — vo Filozofických zošitoch, keď sa zaoberal kritikou Heglovej dialektiky — aj racionalizmu, logicizmu a pragmatizmu. To nie je dôležité, pretože Lenin vedel v sebe „stráviť“ pozitívne všetky vplyvy. Závažné v celej veci je, že je tu *dôsledné, nekompromisné chápanie ľudských dejín a spoločnosti ako „prírodohistorického procesu“*. Na tejto línii — Hegel-Marx-Lenin, nové javy vo vývoji kapitalizmu, objavy v prírodných vedách, aj rozvoj socialistickej spoločnosti — sa potvrdzuje *materialistická koncepcia dejín a v ďalšej súvislosti aj substancia objektívnej reality ako „základného“ faktu existencie, bytia i vedomia*.

Neodškriepiteľnou Leninovou zásluhou, i jeho *originálnym prínosom* do filozofie a do koncepcie spoločenského vývoja je, že sa zachovala *podstata a objektívna platnosť* Marxových myšlienok (materiálno ako základná filozofická kategória a v oblasti spoločenskej ako realitu pretvárajúci faktor). Pri analýze kategórií filozofických i spoločenských — rozvíjajúc dialektiku a materializmus — Lenin sa vedel vyrovnáť i s pojmami praxe, skúsenosti, ekonomiky, techniky, vedy, politiky a ideológie. V teoretickom systéme Leninovom sa všetky tieto javy a kategórie logicky a hierarchicky „zoraďujú“ v „totalite“ spoločensko-politickej praxe a poznania. Podal mnohé dôkazy o tom, že dialektika je *nerozlučne* spojená — objektívne i subjektívne — s materializmom. Vedel i to, že *tvorivý a historicky sa verifikujúci* dialektický materializmus prekoná úskalia a deformácie súvisiace s jednostrannými, mechanistickým chápaním materializmu a s redukovaním dialektiky na formy myslenia. V Leninovej interpretácii základných kategórií existencie a vedomia sa zachovala *kontinuita* Marxovej myšlienky. Dnes o nej niektorí marxisti pochybujú vnášaním do marxizmu — „hanblivo“ a často opierajúc sa o termíny „vedeckého jazyka“ — prvkov (niekedy i celých „sústav“) existencializmu, fenomenológie, neopozitivizmu, neorealizmu, iracionalizmu a sémantickej filozofie. V oblasti spoločenskej teórie sa nekriticky a bez hlbšej analýzy prenášajú systémy štrukturalizmu, funkcionalizmu a inštitucionalizmu. Takéto zásadné *odmietanie* — z hľadiska „substančnej ontológie“ aj ideológie — subjektivismu ešte neznamená, že marxizmus vo filozofii, v „svetonázore“ a v teoretickom základe prírodných vied, aj v spoločenských vedách sa nemôže *obohacovať* objavovaním nových faktov a myšlienok. To však neznamená, že sa má *vzdať svojej základnej pozície*, svojich tisícročiami preverených kategórií.

V uvedených otázkach Lenin nepripúšťal nijaký kompromis. Opierajúc sa o prax (tisícročná skúsenosti ľudského rodu), mohol ako teoretik i praktik *v dejinnej zreľších* podmienkach realizovať Marxovu myšlienku, že úlohou filozofie je *nielen svet vysvetľovať, ale ho aj meniť*. Túto základnú vec — ďaleko presahujúcu hranice filozofie — nemôžu pochopiť mnohí marxisti, ktorí fakticky podceňujú Leninovo myšlienkové bohatstvo. Keď vychádzame z uvedenej Marxovej tézy, niet nijakej pochybnosti, že v oblasti teórie i praxe (najmä *revolučnej*) Lenin predstavuje v marxistickom myslení, vo filozofii, v politike aj v sociológii *vyššie štádium a novú etapu*.

Pre lepšie pochopenie našej tézy obráťme sa k niektorým otázkam Leninovho diela *Materializmus a empiriokriticizmus*. (Viem veľmi dobre, že Leninové filozofické myšlienky nie sú vyslovené len v jeho veľkých filozofických, spoločenských a politických dielach, ale aj v množstve referátov, rečí, prejavov, správ, polemík, kritik, novinárskych článkov, listov atď. Vo svojich výkladoch sa sústredím na Leninove hlavné filozofické spisy.) Už vtedy, v prvej dekáde 20. storočia sa zjavili mnohí marxisti i „marxisti“ (Bazarov, Bogdanov, Juškevič, Berman, Helfond a i.), ktorí chceli marxizmus „vylepšiť“ a odvolávali sa pritom na svojich učiteľov v prírodných vedách — na Macha a Avenaria. To „vylepšenie“ marxizmu znamenalo fakticky opúšťanie základných Marxových kategórií. Neboli si (azda) toho vedomí, ale v skutočnosti vyvracali *teoretické základy marxizmu*. O tom svedčí aj to, že mnohí z týchto „marxistov“ prešli na otvorené idealistické pozície („boho-hľadačstvo“, „nové náboženstvo“).

Leninova kniha *Materializmus a empiriokriticizmus* (1909) je dôsledným a argumentovaným obhajovaním základných princípov marxizmu a je skvelým príkladom toho, ako v boji názorov — na ideologickom fronte — treba vidieť *zákulisie triedneho, politického boja*. Nijaké frázy a pekné slová nemohli zastrieť skutočnosť, že ruskí „marxisti“ usilovali sa o revíziu marxizmu a o „prisluhovanie fideistom“.² Treba už tu konštatovať, že v tomto spise (aj vo Filozofických zošitoch a v ďalších prácach) Lenin „vrátil“ marxizmu jeho „jadro“, „dušu“, „podstatu“, vitalitu, „autentičnosť“ a presvedčivosť — jeho „metodologickú spoľahlivosť“, spôsob a vedeckú analýzu konkrétnej situácie — v spojitosti so svetonázorom, ideológiou, politikou.

Z analýzy spoločenských pomerov, aj zo „stavu“ filozofického myslenia — v úzkej spojitosti s prírodnými vedami — Lenin zistil, že dialektika a rozpory v myslení *plodili nevyhnutne* na jednej strane dogmatizmus, fatalizmus, ekonomizmus a živelnosť a na druhej strane sa pod vplyvom dedičstva idealizmu (korene hlavne v existencii buržoáznej triedy) rozmáhal subjektivismus, voluntarizmus a psychologizmus.

Lenin sa neuspokojil s tým, že opakoval základné tézy Marxove. Vedel, že obhájiť marxizmus proti útokom „renovovaného“ idealizmu bude môcť len materializmus „opierajúci sa o *nové objavy v prírodných vedách*. Bolo potrebné materializmus „opodstatňovať“ z hľadiska rozvoja prírodných vied, zvlášte fyziky (Maxwell, Ward, Pearsons, Avenarius, H. Poincaré a i.). Materializmus mení *svoju formu* (nie však obsah) každým objavom prírodných vied (teória relativity, kvantová mechanika, elektronika, kybernetika, atómová fyzika).

Pri analýze rôznych „foriem materializmu“, pri hľadaní „posledných elementov“ hmoty vo fyzike dospel Lenin k pojmu „*nevyčerateľnosti hmoty*“. Nešlo mu o to, aby sa konkrétny „obsah hmoty“ v určitom období stotožňoval s „definitívnou“ formou hmoty. Nadväzujúc na Kanta, Fichteho, Hegla, bez ktorých by *vedecký socializmus* nebol vznikol (Engels), prekonal ich jednostranné zdôrazňovanie teórie, filozofie, „systém ideí“ kategóriou *praxe*, verifikovaním poznatkov (teórie) tisícročnou skúsenosťou. O tom, že existuje pred nami (aj mimo nás)

² V. I. Lenin, *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1952, 304.

vonkajší svet, objektívna skutočnosť, nerozhoduje nijaká teória, logické úsudky a výroky carnapovské alebo iné, ale jedine *prax, skúsenosť*. To však neznamená, že *všeobecná ontologická koncepcia vylučuje* aktívnu úlohu človeka v dejinách, pokiaľ máme na mysli *sociálnu realitu* ako časť, moment objektívnej skutočnosti.³

Zastavme sa pri Marxovej koncepcii materialistického chápania dejín a pri Leninovom principiálnom zdôrazňovaní *primárnosti objektu, vonkajšieho sveta, prírody*. Najväčšie nebezpečenstvo tu znamená „mýtus“ subjektivismu. Ale nad týmto zmyslovým obrazom sveta stojí tisícročiami *verifikovaná skúsenosť, prax*. Ani zdanlivo všestranná a do detailov prepracovaná *štrukturalistická koncepcia* v ničom nezoslabuje Leninovu ontológiu. Štruktúrne zložky v každom systéme znamenajú určité usporiadanie. V nijakom systéme, v nijakej štruktúre nejde o prvky, ktoré sú rovnocenné a nediferencované. Ešte problematickejšie je redukovať *podstatu* objektívnej reality na *vzťahy* (ani bytie, ani hmota, nijaká substancija, ale *len vzťahy*). Vo „vzťahových“ a štruktúrnych kategóriách má mimoriadny význam aktivita ducha (subjekt, idea) a všetky reality a štruktúry sa „v konečnej forme redukujú na „mentálne štruktúry“ (Lévi-Strauss). Chápanie štruktúry ako „vzťahového systému“, bez určenia reálnych substancií, ktorých sa vzťahy dotýkajú, je maskovaný psychologizmus, subjektivismus, idealizmus. Aj tu sa obhajuje primárnosť subjektu, vedomia, úsudkov a výrokov pred objektom. Pred objektom existuje subjekt a vzťah, ktorý je medzi nimi daný, je *prvotne* v subjekte. Inak, bez „Ja“ neexistuje „svet“. Bezprostredne sú dané zmyslové dáta.

Stretávame sa všade v štruktúre sveta i v štruktúre vedy i myslenia s rôznymi systémami vzťahov. Avšak tieto „vzťahy“ — ak chceme riešiť komplexnú otázku objektívnej reality — možno riešiť len v súvisi s otázkou „substancie“, s otázkou praxe. „Materiálna podstata života „zahŕňa v sebe fyzikálne, chemické, biologické i psychické procesy (a kde sú spoločenské?!). Aj keď v „systémoch objektívnych súvislostí“⁴ sú všetky uvedené procesy a javy, je predsa medzi fyzikálnym a psychickým procesom *kvalitatívny rozdiel*. Zvlášť jeden *závažný moment* si treba všimnúť: biologické a najmä psychické procesy existujú *len* preto, že majú fyzikálno-chemický substrát. Psychično existuje len ako produkt hmotných procesov.

³ Pokiaľ ide o *ideologické dôsledky* materialistickej filozofie, treba vyjsť z toho, že ideológia je úzko spojená s vedeckou teóriou. Je jasné aj to, že ideológia v rámci teoretického uvažovania vznikla „z praxe a dejín“. Prax (skúsenosť) sa nikdy nerozvíjala mimo *ideových a politických konfliktov*, v podstate triednych. Aj dejiny boli vždy dejinami určitého, vyhraneného spoločenskopolitického obdobia (formácie). V spoločenskom vývoji poznanie nebolo nikdy „absolútne“, nerozvíjalo sa bez súvislosti so sociálnym systémom a s triednymi bojmi. Poznanie, píše Lenin, je vždy výsledkom „ľudských dejín“, skúseností a pojmových konštrukcií, vytváraných vždy v „dbovej podmienenosti“. V tomto ohľade je plný súlad medzi Marxom, Engelsom a Leninom. Už Engels napísal, že niet ani v marxizme, ani v nijakej vede „absolútnych právd“, ani „absolútnej spravodlivosti“, ani ničoho, čo by bolo „nezávislé od času, priestoru a histórie“. Marx - Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1958, 129. — Mohli by sme ešte dodať, že vo vedách niet „uzavretého systému poznania“, že teória a vedecké poznatky vznikajú vždy v závislosti od prostredia a že „ľudia si tvoria dejiny sami“, pokiaľ poznajú pomery, v ktorých žijú. Ale v dejinách neexistuje nijaká *absolútna zákonitosť*, pretože napríklad v doterajších spoločnostiach, vrátane kapitalizmu, sa *neuplatňovala* „spoločná vôľa a spoločný plán“, kým v socializme sa *začína uplatňovať* „spoločná vôľa podľa spoločného plánu“. Tamže, 527. — Rôzne akcie, úsilia a ideové hnutia sa „vzájomne križujú“, ktorý proces v socializme v prvkoch nevyhnutnosti a náhody prerastá v *zákonitosť*.

⁴ J. Cibulka, *Dialektika a ontologie*, Bratislava 1968, 141.

„Primát“ hmoty (fyziologických procesov) v tomto prípade je neodškriepiteľný. Len relatívne treba otázku vzťahu hmoty a vedomia podriadit „tvorivej ľudskej činnosti“. Nemožno súhlasiť ani s názorom, že „tradičná ontológia“ je neprijateľná, lebo pojmy „bytie“ a „vedomie“ sú rovnaké kategórie. Nie je správne ani tvrdenie, že existuje „gnozeologická podmienenosť ontológie“.⁵

Prekonanie dualizmu substancia—objekt a „tvorivá činnosť subjektu“ uznávaním „gnozeologickej podriadenosti ontológie“ nie je ničím iným ako odmietaním materializmu a teórie odrazu. Rozpor medzi praxou a poznaním nedá sa prekonať tak, že sa substancia vyhlási za „rozplývavý špekulatívny pojem“. Základný „artefakt“ existencie nie je *subjekt*, ale *objektívna realita*, hmota, príroda, v ktorej človek s celou svojou technikou, vedou a myslením je len „maličkou čiastočkou“. Pokiaľ máme na mysli vzťah objektu a subjektu (vedomia), v praktickej činnosti človeka sa prejavuje *svojrázny* pre človeka typickým spracovaním *ľudskej, sociálnej reality*. A z hľadiska *primárnej existencie* objektu nie je dôležité, či u Marxa nájdeme formuláciu *základnej filozofickej otázky* — čo je prvotné hmota alebo duch.⁶ Ak je pravda, že Marx nikdy a nikde tak jasne nepostavil otázku bytia—vedomia, tak je nespornou, *veľkou zásluhou* Leninovou, že tento problém tak *jasne a jednoznačne postavil*. Neobstojí ani tvrdenie, že substanciálny problém (hmota—duch) patrí do „metafyzickej a predkritickej filozofie“. Podobne problematický je aj názor, že „praxo-ontologické východisko“⁷ popiera ontologický protiklad hmota—vedomie. Výrok, že „človek produkuje celú prírodu“⁸ treba tak vysvetľovať, že človek si svojou aktívnou činnosťou v prírode pre seba „upravuje svet“, ale pritom ani najmenej neodstraňuje prírodu v jej fyzikálno-astronomickej podobe. Spadá do oblasti mýtov, keď sa tvrdí, že „príroda neexistuje“ osebe a mimo človeka a že „bytie nie je predestinovaná jednota entít—prírody, človeka spoločnosti alebo matérie a ducha s nadradenosťou niektorej z nich, ako to býva v substančnej ontológii“.⁹ Aj vtedy, ak platí téza, že Marxovi išlo o „pochopenie podstaty človeka a spoločnosti“, svoju koncepciu mohol rozvinúť tak, že uznával prírodu existujúcu nezávisle od človeka. Tvrdenie, že u Lenina je „mechanické chápanie základnej filozofickej otázky o prvotnosti hmoty a druhotnosti vedomia“ a nezávislosti „prírody od človeka“ a že o samej prírode nemôžeme tvrdiť ani že „jestvuje“ a že prinajmenej je „príroda“ zatiaľ v „nebytí“ — je krajný subjektivismus. Ak Marx skutočne neuvažoval o možnosti „existencie“ prírody nezávislej¹⁰ od vedomia, tak *tento objav* je Leninovým geniálnym prínosom do filozofie.

Zdá sa, že ani dnes nepokročili Leninovi marxistickí i „nemarxistickí“ kritici ďalej od dôvodov, uvádzaných v *Materializme a empiriokriticizme*. Naopak, niektorí z nich hovoria subtílnou rečou „vedeckej teórie“ a pritom ich argumentácia — okrem „modernosti“ výrazov — je ešte menej presvedčivá. „Pokrok“ v tejto

⁵ J. Cvekl, *Štruktúra a funkcia marxistickej filozofie*, Bratislava 1967, 42, 47.

⁶ E. Filová, *Marxova koncepcia prírody*, Filozofia 1969, č. 5, 484.

⁷ J. Zelený, *Praxe a rozum. Pojetí racionality a překonání tradiční ontologie v Marxově kritice Hegela*, Praha 1968, 41—42.

⁸ Marx—Engels, *Malé ekonomické spisy*, Bratislava, 1966, 76—77.

⁹ E. Filová, tamže, 489.

¹⁰ Tamže, 491—493.

kritike je v tom, že napríklad *jasné Leninove formulácie*, že svet, príroda, veci, predmety, okolie, rastliny i zvieratá existujú nezávisle od nášho vedomia, aj od vedomia ľudstva, že naša Zem existovala dávno pred vznikom života a človeka — nahrádzajú menej zrozumiteľnými výrazmi a vytvárajú akúsi „alchýmiu modernej vedy“. Mystifikujú v podstate realitu a nechtiac plávajú v mútnych vodách existencializmu, fenomenológie a logicistického syntaktizmu. V Leninových časoch to boli pozitivistické a empirické „fakty“, „imanentné „formy solipsizmu a neokantovstva“. Pri tomto „psychologizovaní“ objektívnej reality uniká *takáto samozrejmosť*, že existenciu vonkajšieho sveta nepotvrďuje len „zdravý rozum“, normálne zmysly, fakty, logika, prírodné vedy, ale aj historická, tisícročná skúsenosť ľudstva.

Hmota a vedomie

Za základný problém marxistickej filozofie považujem — ako som viackrát uviedol — otázku „substančnej ontológie“. Základ Leninovej koncepcie spočíva v tom, že hmota existuje nezávisle od vedomia, myslenia, subjektu, človeka.¹¹ Jej podstata (substancia) sa neviaže na určité „fyzikálne vlastnosti“. Jedinou vlastnosťou hmoty je byť *objektívnou realitou*, nezávislou od vedomia. V tomto zmysle kategória hmoty je „večná“.

Niektorí marxisti (aj „marxisti“, nehovoriac o iných filozofických smeroch) tvrdia a dokazujú v nekonečných úvahách, že bez subjektu, bez našich zmyslov a myslenia, i bez praxe by sme sa nikdy nedozvedeli o existencii sveta. Lenin neopieral svoje dôkazy o existencii vonkajšieho sveta o *zmyslové dáta a úsudky jednotlivcov*. Pri dôkazoch a úvahách vychádzal z *tisícročnej skúsenosti ľudstva*. Zdôrazňoval však, že protiklad hmoty a vedomia má absolútny význam len „v hraniciach základnej filozofickej otázky, čo je prvotné a čo druhotné“.¹² Vzťah objekt — subjekt, hmota — duch má aj *relatívnu platnosť* z hľadiska subjektivity (zmysly, prax). Keď však „extrapolujeme“ prax, rozširujeme jej platnosť na *celé dejiny*, pozorujeme, že objekt vystupuje ako *primárny prvok* v historicko-spoločenskom procese, v poznávaní sveta. Táto primárnosť je vyjadrená aj vo fakte, že vedomie je vlastnosť „vysoko organizovanej hmoty“.

Prírodovedci, fyzici a pod ich vplyvom aj mnohí marxistickí filozofi, ktorí nevníkli hlbšie do *ducha marxizmu*, s akýmsi uspokojením prijímali nové objavy fyziky o „strácaní“ sa súčiastok hmoty, o jej „miznutí“. Keď sa objavili nové a nové prvky hmoty, nemohli zastríeť svoj obdiv najmä k štrukturalizmu. Lenin však už vtedy, keď bol „elektrón“ považovaný za posledný prvok hmoty, vyhlásil, že *hmota nemôže zmiznúť*, ale že sa môže zmeniť „fyzikálna predstava“ o štruktúre a vlastnostiach hmoty. „Štruktúra“ hmoty sa mení len z hľadiska jej konkrétneho „obsahu“.

S koncepciou hmoty a vedomia súvisí aj Leninova *teória odrazu*. K tejto otázke pripojím niekoľko stručných myšlienok o *charaktere odrážania*, ako sa javí vo svetle „analytickej teórie jazyka“. Vonkajší svet sa odráža („odzrkadľuje“) cez zmysly a ďalšie logické operácie v našom vedomí. Pritom naše zmysly a rozum

¹¹ Lenin, *Materializmus a empiriokriticizmus*, 133.

¹² Tamže, 153.

sú aj *aktívne*, tvorivé a nie mechanicky reprodukčné, pretože je organická, dialektická spojitosť medzi psychikou (vysoko vyvinutá vlastnosť hmoty) a medzi vonkajším pôsobením sveta. Je pravda, že operácie prebiehajúce vo vedomí majú svoj logický a jazykový výraz v podobe symbolov, znakov, kalkulov, výrokov.

Marxistická ontológia obstála aj pred kritikou „analytického“ jazyka a jeho výrazových prostriedkov. Lenin nemohol ešte vedieť o „analytickej teórii“ jazyka a poznania, a predsa vyriešil základné problémy filozofie omnoho *lepšie a hlbšie*, než tí filozofi, ktorí pri rozvíjaní „logicistických“ a formálnoanalytických teórií zabúdajú na „substančnú ontológiu“ a na dialektickú gnozeológiu. Nemožno napríklad pod „tradičnú špekulatívnu filozofiu“ zahrňovať klasikov marxizmu, a to len preto, že v čase, keď žili, forma a logická analýza jazyka bola len „v plienkach“. Táto „tradičná“, substančno-materialistická filozofia — aj keď nepoužívala kategórie „vedeckého jazyka“ — omnoho lepšie a hlbšie prenikla *do podstaty skutočnosti* než Carnap a Hesserl a mnohí ich nasledovníci. V logicistike možno síce problémy „veľkých koncepcií, systémov a doktrín“ rozpracovať — exaktnými metódami — na detaily, formuly a schémy, ale tým sa ani najmenej nevyvráti „substančná ontológia“.

Jedine marxistická filozofia, v základných kategóriách hlboko a originálne rozpracovaná Leninom, umožňuje pochopiť svet *v jeho podstate* i v zmenách, a tým je možné i aktívne a účinné pôsobenie na jeho tvárnosť. Vonkajší svet, ako sme uviedli, odráža sa síce v našom vedomí, ale „odzrkadľovanie“ sveta je aktívne, tvorivé, „intencionálne“. Konkrétne formy poznávania sú podmienené relatívne a natoľko obsahujú v sebe *pravdivosť*, nakoľko sa ozrejmuje vždy *hlbšie a hlbšie podstata reality*, a ako sa v dôsledku toho *naše poznanie približuje k absolútnej pravde*. Poznávanie je proces a nikdy nie je a nebude *ukončené*. Zárukou toho, že sa k pravde približujeme a že naše „istoty“ v tomto ohľade rastú — je prax. Už sme pripomenuli, že *prax sa má široko chápať* ako skúsenosť tisícročí ľudských dejín, ako prax v procese verifikácie umožňovaná teóriou, výrobou, technikou, ekonomikou, vedou — *ako revolučná pretvárajúca činnosť nás*.

Do leninskej koncepcie prvotnosti hmoty a druhotnosti ducha (objektívna realita ako primárna dimenzia ľudského sveta) patria rôzne kategórie, ktoré tu nebudeme analyzovať: pohyb, priestor, čas, príčinnosť, zákonitosť, nevyhnutnosť atď. Všetky pokusy tieto a iné kategórie „odtrhnúť od hmoty“ („myšlienky bez hmoty“, „pohyb bez matérie“) sú v podstate *idealistické konštrukcie*. To, že mechanická „predstava“ hmoty „mizla“ a že sa vždy hlbšie a hlbšie poznávali zákonitosti hmoty a jej pohybu, viedlo k názorom o „krachu vedy“, k „prekonaniu“ materializmu v prírodných vedách i vo filozofii, k rýchlemu obratu od „substančnej“ problematiky ku skúmaniu „výrokov“ o realite, k rôznym úvahám o tom, že vo vede a filozofii existujú len „výroky o výrokoch“, že slová a pojmy sú len „technické“ a „operačné“ pomôcky.

Obráťme sa od týchto logicko-syntaktických úvah k vedám, ktoré nám viacej môžu povedať o základných filozofických kategóriách. Najnovšie objavy v prírodných vedách — o ktorých sa môžeme zmieniť len veľmi stručne — *potvrdzujú správnosť teoretickej analýzy a Leninovho metodologického prístupu k riešeniu*

otázky objekt—subjekt (*hmota—duch*). Fyzikálni idealisti tvrdili začiatkom 20. stor., že s mechanistickou koncepciou sveta padne aj materializmus. Podobne aj teória relativity aj kvantová mechanika sa uvádzali ako „dôkazy“ o „zániku hmoty“, o „zrútení“ princípu kauzality (mikrojavy a mikroštruktúry). Neskôr sa vyslovovali teórie o tom, že pri rozpadnutí jadra atómu sa stráca určitá časť energie a že „hmota zaniká“. Ale i v tomto prípade sa potvrdilo, že „strácaná“ časť energie sa mení v ďalšie neznáme čiastočky („neutrín“).

Všetky hlavné etapy v rozvoji prírodných vied, zvlášte fyziky (cez „elektrónkovú“ a „elektromagnetickú“ teóriu, potom cez „kvantovú mechaniku“ až po obraz sveta „nukleárnej fyziky“) dokazujú, že *hmota sa nestráca*, ale že sa *hranica poznateľnosti jej štruktúry posúva do nekonečna*. Zrútila sa koncepcia „elektrónu“ koncom 19. storočia, ukázalo sa, že aj elektróny sú útvary dialekticky rozporné (vlny, aj čiastočky). V polovici 20. rokov 20. stor. prišla „kvantová mechanika“ a spolu s teóriou relativity priniesla ďalší obraz štruktúry hmoty. Vieme, že ani terajšia etapa „nukleárnej“ (atómovej) fyziky nie je poslednou hranicou a že sa v pokusoch o ďalšie prenikanie do štruktúry hmoty neprestane.

Uvedené etapy a objavy nám hlbšie ozrejmujú podstatu hmoty a potvrdzujú správnosť Leninovej definície hmoty. Lenin vyhlásil, že *v prírode neexistujú nijaké hranice*, a že neboli a nebudú objavené nijaké „najmenšie“ a nezmeniteľné čiastočky. Nielen predvídaval vývoj prírodných vied a fyziky, ale vyzbrojil marxistickú, „substancnú“ ontológiu spoľahlivou metodológiou v orientovaní sa v dialektike prírody, spoločnosti a myslenia. Nové objavy a posuny rôznych „elementov“ za hranicu známych javov dávajú za pravdu Leninovi a potvrdzujú, že pri objasňovaní nových javov v prírode i v myslení je pevnou oporou dialektický materializmus. „Moderná fyzika — píše Kedrov — tak po 50 rokoch presvedčivo potvrdila správnosť Leninovej prognózy a dokumentovala, že práve táto prognóza sa dnes stala hlavnou vývojovou líniou celej fyziky elementárnych častíc.“¹³

*

Kritici marxizmu aj tí, ktorí kritizujú Lenina z „pozícií tvorivého marxizmu“, vytýkajú Leninovi jeho *nekompromisné zotrúvanie* na materializme a dialektike a snažia sa pochybovať o jeho *základných spoločenských a filozofických istotách*. Ale ani tie „najprepracovanejšie“ filozofické smery, ktoré pripisujú filozofii len akúsi funkciu „duchovnej kompenzácie rozvoja techniky“, v ktorých sa opakujú Husserlove výroky o tom, že „objektívna realita“ je daná *len* v našich fenoménoch — neposunuli filozofickú „dimenziu sveta“ dopredu ani o krok. Nie sú bližšie k „ob-

¹³ B. Kedrov, *Lenin a prírodoveda nášho stololetí*, Otázky míru a socializmu, 1969, r. XII, č. 11, 17. — Podceňovanie dialekticko-materialistickej filozofie (vinu na jej splošťovanie má aj Stalin) je aj medzi niektorými marxistami bežná. Tak napríklad K. A. Megirl tvrdí, že aj inak hodnotnú marxistickú filozofiu G. Lukácsa znehodnocuje to, že je „tradičný dialektický materialista“. Praxis, Záhreb 1969, č. 3—4, 424. — Filozofické diela, ktoré sa zakladajú na dialektickom materializme, neprinášajú vraj nič nového. Vysloviajú sa medzi marxológmi (nielen medzi nimi) názory, že marxistická filozofia pre „neschopnosť integrovať do seba niektoré poznatky iných filozofických smerov, vedie k dogmatizmu a simplifikácii a do situácie nepriaznivej pre samu marxistickú filozofiu“. Tamže, 424.

jektívnej realite“ ani tí, ktorí vo svojej „demystifikácii reality“ dospeli k záveru, že v súčasnom myslení existuje „skrytá konvergencia filozofie a náboženstva“. ¹⁴

Tieto a podobné úsilie o „doplnenie“ marxizmu-leninizmu „novými, filozofickými a fyzikálnymi objavmi a myšlienkami (napríklad „noosféra“ ako absolútne nezávislá realita v makrosvete galaxií) idú za hranice dialógu marxisti a marxológovia a vo svojom „rozbehu“ rozvádžajú komunikácie a konfrontácie aj s Nietzschem a s vyslovenými nihilistickými prúdmi v európskom myslení.

Leninovo geniálne myšlienky, jeho rozsiahle vedecké a filozofické diela, jeho revolučná činnosť sú zárukou, že marxisticko-leninské myslenie v posledných dekádach 20. storočia zostane *verné sebe* a že sa i v budúcnosti sústreďí na riešenie kľúčových — vždy v konkrétnej situácii — problémov človeka na tejto zemi. Každý, kto marxistické myslenie spája s organizovaným politickým hnutím robotníckej triedy — a nepochybuje o jej dejinnom poslaní — musí odmietať názor, že pre marxizmus zostala otázka „*filozofického zla*“ nezodpovedaná a že marxizmus-leninizmus nemôže vyriešiť problém „*metafyzického znepokojenia*“. ¹⁵ Aj medzi marxistami sa nájdú mnohí, ktorí vidia mnohé „medzery“ v marxistickom myslení („zanedbaná“ sféra psychiky, spodných prúdov vedomia, „preexponovaná“ objektivnosť sveta a pod.) a nevidia *iné východisko* ako oživovať marxizmus maskovanými formami subjektivismu. Niektorí marxisti vytýkajú Leninovi a vôbec marxizmu „*krátke spojenie*“ medzi filozofiou a politikou. Ale toto spojenie podľa mojej mienky treba chápať *hlbšie, v ďalších súvislostiach*: na tejto rovine sa *spojenie filozofie cez spoločenskú, revolučnú Leninovu teóriu stáva organickým a „dlhodobým“ spätím s politikou*.

ЛЕНИН И НАШИ СПОРЫ ОБ ОНТОЛОГИИ И ПОЗНАНИИ

Андрей Сирацки

Настоящая статья „Ленин и наши споры об онтологии и познании“ является частью более обширной работы о ленинском вкладе в философию. Во введении автор разбирает вопрос интерпретации ленинизма, коротко анализирует отношение Ленина к Марксу, определяет современный марксизм и указывает на единство марксизма-ленинизма.

В статье „Ленин и споры об онтологии“, которая исходит из краткой характеристики ленинской философии в связи с общественно-политической ситуацией в конце 19-го и в начале 20-го века, автор сосредоточивает свое внимание на вопросе анализа ленинской онтологии и гносеологии (в произведении „Материализм и эмпириокритицизм“). Он отмечает ленинское последовательное, бескомпромиссное понимание человеческой истории и общественного развития как „естественно-исторического процесса“. Ленинское решение

¹⁴ G. Marcel, *Pour une sagesse tragique et son au delà*, Paris 1968, 38. Podobné názory rozvíja vo svojej filozofii aj P. Teilhard de Chardin. Porov. *Misto človeka v prírode*, Praha 1967, zvlášť V, 74—95.

¹⁵ Там же, 45.

вопроса объект-субъект (первичность материи, вторичность сознания) является пролегоменами и теоретическо-методологическим отправным пунктом всех последующих интерпретаций материи и ее движения. „Вступление“ активности и „самореализации“ человека в объективную реальность вовсе не меняет первичной действительности материи. Ни новые открытия в естественных науках, ни результаты анализа „научного языка“ ни в чем не опровергли марксистскую „субстанциальную онтологию“. Ленин в борьбе против попыток ревизии марксизма „возвратил“ марксизму его „ядро“, „душу“, сущность, аутентичность, жизненность и убедительность.

Автор заканчивает свое изложение разбором ленинского понимания материалистической диалектики и в заключении подчеркивает, что философское творчество Ленина, его общественная революционная теория и практика революционера представляют собой неделимое целое.

LENIN AND OUR ISSUES ON ONTOLOGY AND KNOWLEDGE

Andrej Sirácky

This article is a part of a more comprehensive essay on Lenin's contribution to philosophy. In its introduction the author deals with the interpretation of Leninism, analyses briefly Lenin's relation to Marx, defines contemporary Marxism, and points out the unity of Marxism — Leninism.

The essay „Lenin and Issues on Ontology and Knowledge“ proceeds from a brief on line of Lenin's philosophy related to the socio-political situation at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century. The author concentrates on the problem of analysing Lenin's ontology and epistemology (in the work „Materialism and Empirical Criticism“). He emphasises Lenin's consistent uncompromising conception of human history as a „natural-historical process“. Lenin's solution of the object-subject problem (matter's primary over consciousness) is a prolegomena and a theoretico-methodological starting point for all future interpretation of matter and of its motion. Though man's activity and man's selfrealisation enter into the objective reality it does not change the fact that matter is of primary reality. Neither new discoveries in natural science nor conclusions from the analysis of „scientific language“ disproved Marxistic „ontology of substance“. Lenin, fighting the attempts to revise Marxism, has regained for Marxism its „core“, essence, authenticity, vitality, and conclusiveness.

The author concludes his explanation with an analysis of Lenin's conception of the materialistic dialectic and finally emphasises that the philosophical work of Lenin, his socially revolutionary theory and his work as a revolutionary constitute an indivisible whole.